

Бондар С.І. Психологічна характеристика тексту з іноземної мови як об'єкта отримання інформації. Психологія. Збірник наукових праць. НПУ імені М.П. Драгоманова, Вип. 11, 2000. – 460 с. ISBN 966-75-84-93, стор.33-40.

Бондар С.І. (Київ)

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕКСТУ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ОБ'ЄКТА ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Однією з невід'ємних складових навчання іноземній мові у вищому навчальному закладі є навчання читанню. М.Г. Дворжецька, І.А. Зимня, З.І. Кличнікова, А.А. Миролубов відмічають, що під час вивчення іноземної мови читання стає “джерелом інформації: для загального розвитку, для підвищення кваліфікації” [7,30] і розглядається “передусім як джерело інформації, а не як засіб навчання, який забезпечує засвоєння мовленнєвого матеріалу”. [10,54]

А.Н. Леонтьєв, С.Д. Рубінштейн та їх послідовники виходять з того, що всяка діяльність має свою характеристику, і їх підхід до навчання читанню базується на розгляді цього процесу як цілеспрямованої діяльності щодо отримання інформації із тексту. Їх думку підтримує М.В. Ляховицький: “читання як рецептивна форма, мовного спілкування являє собою самостійний вид мовленнєвої діяльності, мета якої – отримання нової корисної інформації” [8,4]

Об'єктом читання психологи, методисти, лінгвісти називають текст.

Згідно думки І.А. Зимньої текст характеризується як багаторівневе утворення, яке містить предметно-денотативний, смисловий рівень засобів і способів вираження його предмету, розпредмечування котрого переломлюється через смислові категорії “через мовну свідомість” читача у процесі осмислення (установлення чи відтворення закладених автором тексту смислового змісту, смислових зв'язків). Таке “розпредмечування” може бути позитивним, якщо його результатом є розуміння і негативним, якщо результат прямо протилежний. Тут можна визначити два важливих моменти: розуміння – це результат осмислення, а осмислення залежить від смислоорганізованості тексту. [5]

Для отримання позитивного результату читач має володіти відповідними навичками і вміннями, щоб розгледіти організацію тексту. Н.Н. Сметаннікова

стверджує, що розуміння тексту іноземної мови являє собою складну процесуально-результуючу діяльність, яка не існує окремо від мови. Розуміння об'єднує в одне ціле те, що містить у собі текст і те, що відбувається у свідомості читача. “Стратегічне розуміння, способи осмислення тексту в процесі читання і індивідуальні варіанти їх застосування, тактики, являють собою той інструментарій, за допомогою якого читач вирішує задачу розуміння тексту”. [11, 21] До таких стратегій дослідниця відносить пошук слів, знаходження планів смислових категорій, види смислових категорій, варіанти їх вживання, знаходження смислових категорій, які передають основні думки і деталі тексту, зміни розуміння. Вона також підтверджує дослідження В.А. Бухбіндера і В. Штрауса про те, що процесуально-результативна діяльність читача тексту, написаного іноземною мовою, має свою вікову, індивідуальну специфіку, а також залежить від рівня володіння іноземною мовою і визначає такі його складові:

- 1) характерологічні особливості;
- 2) розуміння того, що прочитано;
- 3) індивідуально-психологічні особливості читача.

За визначенням М.Т. Каспарової текст є “складним мовленнєвим висловлюванням, яке характеризується логіко - композиційною і логіко-смисловою структурою, предметним змістом, мовною характеристикою і комунікативними якостями”. [6]

Такі характеристики тексту необхідні для отримання інформації із тексту.

Т.М. Дрідзе розглядає текст як систему елементів, котрі відрізняються між собою рівнем складності і значимості, але об'єднуються спільною концепцією. Інформаційна наповнюваність кожного елементу тексту залежить від системи зв'язків, які в свою чергу, підкоряються тій концепції і логіці розгортання подій, про яку згадувалось вище. Т.М. Дрідзе також відмічає, що у тексті як і у всякому продукті предметної діяльності закладена і програма його утворення, а значить його осмислення і переосмислення у процесі використання. [3]

Такий підхід до тексту дає можливість висловити припущення про програмуючу діяльність того, хто сприймає текст. Це є особливо істотним для текстів іноземною мовою.

З.І. Кличнікова вважає текстом будь-яке мовленнєве повідомлення, бо воно є реалізацією відповідного акту пізнання, воно має смисловий зміст, а зміст носить категоріальний характер. Це значить, що автор засобами тієї чи іншої мови кодує у нерозривній єдності смисловий предметний зміст і смислові категорії, яким він користується. А письмовий текст – “це продукт мисленнєвої діяльності індивіда, у котрому за допомогою смислових категорій свідомості, реалізованих у мовних формах, розкриваються, по-перше, взаємовідносини між об’єктами (предметами і явищами) дійсності, по-друге, ставлення до них того, хто написав текст, по-третє, їх ставлення до висловлених думок і до потенційного читача. Текст – це своєрідна єдність смислового змісту і мовної форми” [7, 108] З.І. Кличнікова відмічає, що із найбільш суттєвих характеристик тексту є його цілісність, котра забезпечує смислове наповнення тексту. Такий підхід до тексту (як до цілком семантичного утворення) передбачає визначення його смислової структури. Якщо текст розглядати на семантичному рівні, то він являє собою послідовність мовних значень. На смисловому рівні текст представляє конкретну інформацію, оформлену послідовністю смислових категорій, реалізованих у мовних формах. [7, 109]

Дослідники вважають, що кожен текст, незалежно від мови написання, являє собою єдність зовнішньої (формальної) і внутрішньої (смислової) структур.

У сучасній психології та психолінгвістиці не існує загальноприйнятого визначення тексту. Кожен дослідник дає своє робоче визначення цього поняття, хоча більшість із них базується на концепції Н.І. Жинкіна, котрий розглядає текст як ієрархію смислоутворень різного рівня складності і значущості. [4]

Проблему смислових відношень, які є у тексті, та смислового змісту тексту, психологічні особливості тексту розглядали Л.П. Доблаєв, Т.М. Дрідзе, Н.І. Жинкін, З.І. Кличнікова, І.Ф. Неволін, О.І. Нікіфорова, В.Р. Тункель, Н.В. Чепелева, Г.Д. Чистякова та ін.

Н.В. Чепелева звертає увагу на те, що у тексті нерозривно поєднується поверхнева та глибинна семантика. Поверхнева полягає у співвіднесеності елементів тексту з об'єктами або поняттями, позначеними цими елементами. Глибинна семантика містить основний концепт, і заглиблення у таку семантику повідомлення визначає сутність його розуміння. Поверхнева семантика, у свою чергу характеризує особливості розкриття цього концепту у даному конкретному тексті.

Таким чином, як свідчать дослідження, кожен текст несе відповідну кількість смислової інформації, що називається інформативністю тексту і містить дві групи смислових категорій: категоріально-пізнавальні та інтуїтивно-пізнавальні. [14]

Такі смислові категорії необхідні для вираження логічної інформації. Але є тексти, які несуть у собі ще дві групи категорій – емоційно-оцінні та спонукально-вольові. Силкові категорії всіх груп обробляються через індивідуальний досвід кожного індивіда. Дослідженнями встановлено, що набір смислових категорій, які реалізуються у тексті багатогранний. Т.М.Дрідзе, Н.І. Жинкін, І.А. Зимняя, З.І. Кличнікова, Н.В. Чепелева наголошують на тому, що смислові категорії мають різні мовні форми реалізації. Причому, в різних мовах одна і та ж категорія може бути реалізована по-різному. Таким чином, у процесі перекладу чи розуміння може змінюватися категоріальний склад повідомлення, яке необхідно сприйняти. [3;4;5;7; 14]

Існують різні підходи до побудови зовнішньої структури тексту. Іноді дослідники обмежуються формально-логічними чи формально-лінгвістичними засобами. Так, наприклад, у дослідженні А.К. Маркової це може бути послідовний чи паралельний зв'язок між реченнями у тексті, чи побудова зовнішньої структури тексту через систему зв'язків у реченнях, як пропонує структурна лінгвістика. [9]

Н.В. Чепелева відмічає, що за допомогою такого типу засобів зовнішня структура тексту не буде виглядати вичерпною. Вона пропонує звернути увагу на те, що в інформаційно - цілісному підході Т.М. Дрідзе зовнішня структура представляється як послідовність мовних одиниць – речень і як послідовність

мінімальних комунікативних одиниць – висловлювань і характеризується як послідовність фактів, чи логіко-фактологічний ланцюжок, який вказує на спосіб реалізації комунікативних намірів автора у даному конкретному тексті. [3;14]

Згідно думки Н.В. Чепелевої при змістовному аналізі тексту очевидно, головною одиницею тексту має бути текстовий елемент, інакше кажучи текст повідомлення, який містить закінчену думку. Це може бути речення, його частина, чи кілька речень, надфразова єдність. Відповідно, визначення таких одиниць вимагає не формального аналізу.

Але зовнішня чи внутрішня структури тексту не є єдиними ознаками.

Однією із провідних ознак тексту є його здатність до поділу. “Подільність тексту” – термін, запропонований А.А. Брудним. “Текст ділиться: для психології читання ця здатність має фундаментальне значення”. [11, 112] (Т.М. Дрідзе подібну ознаку називає “членованістю тексту” [3]) На думку А.А. Брудного, завдяки поділу тексту, читач може подумки співставити окремі ланки змісту, комбінувати їх у різних сполученнях, які допоможуть глибше зрозуміти зміст прочитаного. “Письмовий текст як стійка лінійна послідовність елементів, що його опрацьовують, існує тільки на папері” – вважає А.А. Брудний. [1, 115]

Н.І. Жинкін також вважає, що текст піддається поділу. Але ознакою членованості тексту можуть виступати, на його думку, ті смислові зв'язки, які реалізуються у тексті. Смисловий зміст тексту можна представити його предикативною структурою. [4]

В.Д. Тункель пропонує виділяти три види предикативів: предикати першого порядку – це такі, що розкривають основний хід викладення думок автора, предикати другого порядку уточнюють предикати першого порядку. Ще більш детальні предикати – це предикати третього порядку. [13]

Дещо інший підхід до вирішення проблеми запропонував Л.П. Доблаєв, хоча він також спирається на ідеї М.І. Жинкіна. Л.П. Доблаєв виділяє в структурі повідомлення і текстовий суб'єкт і текстовий предикат. “Вони не стикаються з логічним суб'єктом і предикатом, а представляють собою думку про предмет ,

нове знання і думку про те, що характеризує цей предмет. Складний текст і представляє собою ієрархію текстових суб'єктів і предикатів”. [2, 17]

Із цього випливає, що цілісне мовленнєве висловлювання містить у собі більш приватні висловлювання, котрі можуть бути різними за обсягом. А мовна реалізація смислових відношень у тексті є ознакою його цілісності, єдності мовленнєвого висловлювання, а значить і тексту загалом.

З.І. Кличнікова виділила 3 види смислових відношень у тексті:

“1) смислові відношення між окремими словами тексту;
2) смислові відношення між частинами складних речень;
3) смислові відношення між окремими частинами тексту або, як прийнято їх називати, міжфразові зв'язки тексту”. [7; 122]

Деякі дослідники, наприклад, Г.Д. Чистякова, пропонують при смисловому аналізі тексту будувати його денотативну структуру. Вони відштовхуються від того, що змістом тексту є реальні відношення якоїсь предметної дійсності. “Кожен текст формулює нове поняття про предмет, який описується, а обсяг цього поняття визначається змістом тексту. Через це денотати тексту визначаються шляхом аналізу змісту”. [15, 12] Але таке представлення смислової структури досить громіздке і викликає сумнів у можливості побудови денотативної схеми для аналізу великих за змістом речень.

В основі досліджень О.В. Торбана є припущення про те, що текст є засобом “трансляції способів діяльності від однієї культури до іншої. Основою смислового змісту тексту виступає висловлена в ньому за допомогою мови діяльність щодо перетворення чи пізнання описаного фрагменту дійсності”. [12, 150] У такому випадку одиницями смислового змісту тексту “розглядаються дії, послідовність котрих організована особливим шляхом і спричиняє цю діяльність”. [12, 151] Дії виступають у єдності осмислення і оцінки їх героєм твору, автором і читачем.

Така схема теж має свої недоліки, тому що, на наш погляд, має застосування тільки у творах художньої прози.

Перелік поглядів на побудову зовнішньої та внутрішньої структур тексту можна продовжувати. Це свідчить про те, що проблема не є вичерпною і вимагає подальшого розгляду.

Із вищесказаного очевидно, що текст є об'єктом психологічних досліджень, і завдання цих досліджень полягає у тому, щоб допомогти читачеві вичленити необхідну інформацію із тексту. Якщо читач розуміє структуру тексту, то йому легше виявити різні одиниці смислового змісту тексту.

Перед нами стояло завдання підвищити ефективність читання тексту іноземною мовою. У пошуках шляхів його вирішення ми розглядали особливості когнітивного стилю особистості та його вплив на читання тексту, оскільки когнітивний стиль та читання мають спільний знаменник.

Читання ми розглядаємо як зчитування інформації, а когнітивний стиль особистості як спосіб переробки інформації. При проведенні констатуючого експерименту ми звернули увагу на те, що більшість студентів з властивим їм незалежним та імпульсивним стилем не здатні структурувати текст. Вони не бачать ні глибинної, ні поверхневої його семантики. Через це у ході формуючого експерименту для імпульсивних студентів ми будували роботу над текстом з обов'язковим виділенням предикатів першого, другого, третього порядків. Зі студентами незалежними робота над текстом проводилася на рівні вичленювання міжфразових зв'язків, які О.Н. Нікіфорова назвала "контекстними об'єднувачами". Для англійської та німецької мов їх можна виділити 8 типів.

Порівняно з контрольною групою, де особливої уваги не надавали ні структурі тексту, ні когнітивному стилю особистості, студенти, які приймали участь у експерименті, мали значно кращі показники успішності при читанні, а звідси розумінні тексту іноземною мовою.

В ході експерименту особливої уваги заслуговували студенти, які за власним бажанням погодилися вивчати другу іноземну мову – німецьку. Їх пропонувалося поетапно будувати роботу над текстом, враховуючи послідовно різні види

структур тексту від контекстних об'єднувачів до визначення характеру відношень між елементами тексту.

Такі студенти показали найвищу ефективність у читанні тексту за найкоротший термін навчання. Але слід відмітити, що у цій групі були студенти з рефлексивним та полнезалежним стилями особистості. Це свідчить про те, що відповідні психологічні особливості тексту корелюють з когнітивним стилем читача, що слід враховувати у навчально-виховному процесі.

1. Брудный А.А. Понимание как философско-психологическая проблема // Вопр. философии, 1975, №10, С.109-117.
2. Добраев Л.П. Анализ и понимание текста. Материалы Всесоюзной научно-практической конференции «Психолого–педагогические проблемы обучения технике чтения, смысловому восприятию и пониманию текста» 12-15 мая 1988 г. – М.: Знание, 1989.
3. Дридзе Т.М. Проблемы чтения в свете информационно-целевого подхода к анализу текста. // Проблемы социологии и психологии чтения. М.: 1975, с.173-174.
4. Жинкин Н.И. Развитие письменной речи учащихся III-VII кл. Изв. АПН РСФСР, вып. 78, с.141-250.
5. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с. (Б-ка учителя иностр. яз.). – ISBN5-09-001716-6.
6. Каспарова М.Г., Коптева Н.В. Психологическое содержание слова и обучение лексике иностранного языка. Научн. тр. Московского государственного педагогического института иностранных языков им. М. Тореза. – М.: 1979. – Вып.142.
7. Клычникова З.И. Контроль речевых знаний в обучении иностранным языкам / Под ред.проф. В.С. Цетлин. – М., Просвещение, 1970.
8. Ляховицкий М.В. Теория и практика применения технических средств в обучении иностранным языкам. Киев, 1979.

9. Маркова А.К. Психология усвоения языка как средства общения. – М.: Педагогика, 1974.
10. Миролубов А.А., Рахманов И.В., Цейтлин В.С. Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе. М.: Просвещение, 1967.
11. Сметанникова Н.Н. Стратегии и тактики понимания иноязычного текста. «Чтение в современном мире: опыт прошлого, взгляд в будущее.» Тезисы 1-го Общенационального конгресса по чтению. 18-21 августа, 1992 г. Москва. Школа рационального чтения, 1992.
12. Торбан О.В. Психологические аспекты смыслового членения текста как компонента обучения чтению // Материалы Всесоюзной научно-практической конференции «Психолого-педагогические проблемы обучения технике чтения, смысловому восприятию и пониманию текста». 12-15 мая, 1988. – М.: Знание. 1989. – 185 с.
13. Гункель В.Д. Прием и последующая передача речевого сообщения. – Вопросы психологии, 1964, №4.
14. Чепелева Н.В. Психологія читання тексту студентами вузів. – К.: Либідь, 1990. – 100 с. ISBN 5=11=001714=X.
15. Чистякова Т.Д. Мышление: его закономерности и условия развития // Биология в шк. – 1989. - №5. – с. 18-21.

В статье изложены теоретические подходы к рассмотрению психологической характеристики текста как объекта получения информации. Показаны особенности извлечения информации из текста на иностранном языке студентами с разными когнитивными стилями.